

Abigail Marsh

ALTRUIST SAU BUN PE GRATIS

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU



CUPRINS

Prolog	7
1. Salvarea	17
2. Eroi și antieroi	32
3. Creierul psihopat	79
4. Cealaltă latură a curbei	126
5. Ce-l face altruist pe altruist?.....	165
6. Laptele omeniei	202
7. Putem fi mai buni?.....	254
8. Altruismul intră în acțiune	307
Mulțumiri.....	317

1

SALVAREA

A doua zi după salvare, la micul dejun, mama și-a dat seama dintr-o privire că pășisem ceva. M-am mulțumit să-i spun: „Am lovit un câine pe autostradă.” Ceea ce era adevărat. Însă începutul adevărat al poveștii mele era restul, adică ceea ce m-am ferit să-i spun, de teamă să nu-și iasă din minți de panică post-factum.

Mă întorceam acasă la Tacoma, Washington, după ce îmi petrecusem seara la Seattle, cu o prietenă din copilărie. Era un miez de noapte limpede, de vară, cu un trafic lejer, iar eu nu băusem niciun strop de alcool. Ceea ce era OK. Mai puțin OK fiind că mașina 4x4 pe care o conduceam, care aparținea mamei mele, era un model vechi, faimos pentru ușurința cu care se destabiliza dacă schimbai brusc direcția. În mod normal, nu aveai de ce schimba brusc direcția pe Interstate-5, care se desfășoară în șerpuiiri domoale între Seattle și centrul orașului Tacoma. Autostrada cu opt benzi cotește ușor doar înainte de a traversa râul Puyallup, de unde șoferilor care merg spre sud li se înfățișează Dome Tacoma, cu enorma lui masă albastră.

Nu știu de unde a apărut câinele. Pasajul traversează o zonă industrială, fără case de unde ar fi putut să scape un câine și fără porțiuni laterale pe care să poată alerga un câine. Greu de imaginat un loc în care să te aștepți mai puțin să dai peste un câine. Sau mai degrabă să-l calci. Dar chiar așa s-a întâmplat. Am încercat să-l evit, trăgând de volan de îndată ce am văzut acea formă mărunță, vag portocalie, cum traversa drumul cu viteza pe care o poate atinge doar un câine absolut îngrozit. Să smucești volanul ca să eviți un animal este desigur o reacție greșită. Treci peste el, asta susține orice expert. Dar primul meu impuls a fost să ocolesc câinele și nu am avut timp să-mi stăpânesc instinctul. Iubesc câinii. Când eram în școala primară, eram atât de disperată după un câine, încât visam să fiu oarbă, ca să mi se dea un câine ghid. Mă cutremur și acum de câte ori îmi aduc aminte de saltul ușor al roții din față când a trecut peste biata creatură.

Însă calvarul era abia la început. Combinația dintre virajul strâns al mașinii și înclinarea din momentul când am călcat câinele a destabilizat mașina, care a început să se sucească. A derapat înfiorător spre stânga, peste două benzi, apoi s-a întors brusc peste ele către dreapta, în vreme ce eu mă luptam să-mi recapăt controlul asupra direcției. Dar la cea de-a treia piruetă mi-a fost imposibil să mai răsucesc volanul și am pierdut total comanda. Mașina a intrat în rotație, descriind cercuri pe asfalt, iar prin fața ochilor mi-a defilat o succesiune amețitoare de imagini: parapet... faruri... parapet... stopuri... parapet... și... faruri. În cele din urmă s-a oprit, rămânând în continuare cu botul spre farurile mașinilor care se apropiau.

M-am dezmeticit și am înțeles că mă găseam pe banda din extrema stângă a autostrăzii – cea de viteză. Numai că acum era banda din extrema dreaptă, deoarece rămăsesem întoarsă cu fața către mașinile care veneau pe autostradă.

Cum mașina se opri se opri chiar după zona cea mai înaltă a pasajului, devenea vizibilă pentru șoferii care se apropiau de mine abia după ce treceau de acel punct și le rămânea foarte puțin timp să mă evite. Unii se apropiau atât de mult înainte de a vira, încât mașina mea se clătina când ei treceau în trombă.

La marginea drumului nu exista niciun spațiu pe care să mă pot refugia. Podul era mărginit de parapete, de care din locul în care mă găseam mă despărțeau doar câțiva centimetri. Și oricum nu aș fi putut ieși din șosea, deoarece motorul nu mai funcționa. *Moare motorul după ce mașina derapează și se rotește?*, îmi amintesc că mi-a trecut vag prin minte în timp ce fixam bordul plin cu luminițe de avertizare, inclusiv rău prevestitorul VERIFICĂ MOTOR. Fratele meu adolescent și prietenii săi își petreceau multe zile de iarnă sucindu-se cu mașina în parcurile pline de zăpadă, dar nu-mi aminteam să-l fi auzit vorbind despre blocarea motorului.

Am învățat din nou cheia de contact, dorindu-mi din răspuț să se aprindă, dar motorul se încălzește să rămână inert. Eram conștientă că, dacă nu reușesc să fac ceva, era doar o chestiune de timp până când un automobil sau, și mai rău, unul dintre tirurile enorme care treceau vâjâind aveau să mă lovească în plin. Dar ce puteam face? Am pornit faza mare. Și luminile de avarie. În 1996 nu aveam telefon mobil, prin urmare nu aveam cum suna după ajutor. Ar fi fost bine să ies din mașină și să mă îndepărtez de ea tremurând, lipită de parapete? Iar pe urmă? Să traversez în fugă autostrada până la o bandă de ieșire? Sau să rămân înăuntru, unde eram cel puțin protejată de straturile de metal, fibră de sticlă și airbaguri?

Nu știu cât am stat așa, înspăimântată, cântărind toate aceste posibilități deloc atrăgătoare. Gândul că ești în pragul morții face ca timpul să se comprime și să se dilate în

cele mai stranii moduri. Deodată, s-a auzit o bătaie în geamul pe jumătate deschis din dreptul pasagerului, adică pe partea mașinii dinspre parapet.

Am tresărit văzând o siluetă, măsurându-mă din priviri. Nu eram sigură dacă mă aflu într-o situație mai bună sau dacă nu cumva mult mai proastă. La acea vreme, centrul orașului Tacoma era marcat de violență. Epicentrul criminalității era în rău famatul cartier Hilltop, puțin la vest față de locul unde mă aflu. În camerele de gardă ale celor două spitale aidoma unor santinele de beton care încadrau cartierul de pe deal erau preluate în flux continuu victime ale împușcăturilor, majoritatea membri sau rivali ai vestitei bande Hilltop Crips. Noi nu ne apropiam niciodată de Hilltop. Nu mergeam acolo și nici nu doream să avem de-a face cu asemenea indivizi. Nu părea deloc genul de candidat la titlul de erou al asistenței rutiere. Purta ochelari de soare, cu toate că era miez de noapte, și bijuterii de aur din belșug. Era ras în cap, care-i lucea ca o boabă de cafea. Când mi-a vorbit, am ghicit și licărul unui dinte de aur.

– S-ar zice că ai nevoie de ajutor, mi-a mormăit el.

– Hm. Cred că da, i-am răspuns, simțind că îmi rămân vorbele în gât.

– Foarte bine. Păi, atunci trebuie să mă așez în locul tău, mi-a spus, făcând semn spre scaunul șoferului.

Oh, Doamne, ce mă fac? Bărbatul ăsta vrea să se suie la mine în mașină? Mama nu era de acord ca nici măcar prietenii mei să îi conducă mașina (altfel lucru de înțeles). Ce părere ar fi avut oare despre acest om, dacă l-ar fi văzut la volan? Dar altă alegere nu aveam.

– OK, m-am arătat eu de acord după o pauză.

A dat ocol pe la botul mașinii și a urmărit o clipă traficul. Își înclina ușor capul spre stânga de câte ori trecea câte o mașină, ca un săritor cu coarda căutându-și ritmul. Când a apărut un gol de trafic, s-a mișcat repede. Într-o clipă a

apărut la ușa mea și a tras să o deschidă. M-am ridicat peste consola centrală și m-am așezat în scaunul pasagerului chiar când și el se instala la volan, trântind portiera în urma lui. A răsucit cheia în contact. Nimic.

– Nu pornește, i-am zis.

A mai încercat o dată. Zadarnic.

A început să studieze sistematic tabloul de bord și comenzile. S-a oprit la schimbătorul de viteză, rămas în poziția „drive”. Fără vreun comentariu, a adus-o la punctul mort și a încercat iarăși contactul. Motorul a pornit! A adus din nou maneta în poziția drive, a pândit atent momentul potrivit și, când s-a făcut o mică pauză în trafic, a apăsat accelerația până la podea și mașina a urmat o traiectorie lină de-a curmezișul autostrăzii. Peste câteva clipe am ajuns în siguranță – relativ vorbind – pe dungile diagonale ale unei ieșiri. A încetinit și s-a oprit în spatele mașinii lui, un BMW de culoare închisă, care lucea portocaliu sub luminile de sodiu. De când se urcase în mașina mea, nu mă privise și nu-mi adresase niciun cuvânt. Acum s-a întors spre mine și m-a privit drept, iar eu respiram cu greutate și aveam mușchii feței încleștați. Îmi simțeam pielea înghețată, iar picioarele îmi tremurau incontrollabil.

– Reușești să ajungi singură acasă? E nevoie să vin după tine o vreme? a întrebat.

Am clătinat din cap.

– Nu, e-n regulă. Pot să ajung acasă, i-am răspuns.

I-am mulțumit? Nu sunt sigură. Cred că am uitat, într-un fel sau altul.

– OK. Atunci să ai grijă de tine, mi-a spus.

Și apoi a dispărut. S-a întors la mașina lui și a dispărut în noaptea de vară.

Nu știu cum îl chema. Nu știu nimic despre el. Să fi fost membru în Hilltop Crip sau un avocat sau predicator sau

om de afaceri îmbrăcat în haine scumpe? Tot ceea ce știu despre el este că, în timp ce mergea pe Interstate-5 aproape de miezul nopții – Era obosit? Trebuia să ajungă undeva? –, i-a ieșit în cale o mașină de teren împotmolită pe banda de mare viteză, sucită invers, cu faza lungă și luminile de avarie aprinse. Să mă fi văzut și pe mine, în mașină? Și, dacă da, nu mai mult de o fracțiune de secundă. Majoritatea șoferilor care mă depășeau abia dacă aveau timp să mă evite. Dar în răstimpul infim dintre momentul când m-a văzut și cel în care a tras pe dreapta a luat o decizie incredibilă: să încerce să-mi salveze viața. A oprit în dreptul unei ieșiri, a parcat și apoi a traversat în fugă cele patru benzi, în total peste cincisprezece metri, ale celei mai aglomerate autostrăzi din statul Washington, pe întuneric, ca să ajungă până la mine. Oare să fi ezitat cât a stat să urmărească mașinile și camioanele trecând pe lângă el cu viteza maximă de autostradă? Dacă da, și-a urmat totuși primul impuls.

Apoi și-a încercat din nou norocul în acel trafic încă de două ori: mai întâi ca să ocolească mașina până în dreptul portierei șoferului, iar apoi ca să lanseze mașina, de pe loc, de-a curmezișul autostrăzii. Și, de fiecare dată, orice calcul greșit sau ghinion ar fi putut să-i aducă lui – și poate și mie – o moarte violentă. Dar oricum a făcut-o. Ca să mă ajute pe mine, o femeie care îl considera înfricoșător și nu a reușit nici măcar să-i mulțumească. Fără discuție, era extrem de curajos și extrem de altruist. Imposibil să se fi gândit la o recompensă – nici măcar la un minim gest de apreciere, printr-un articol apărut în *Tacoma News Tribune*. Nemărturisindu-mi cum îl cheamă, avea toate garanțiile că nimeni nu va afla vreodată ce făcuse. Era un erou în oricare sens al cuvântului, iar eu nu pot decât să regret până în ziua de astăzi că nu pot să îi spun acest lucru și să îi mulțumesc pentru că mi-a salvat viața.

Imediat după acea noapte am început să fiu chinuită de frică și de regrete: cum se întâmplase să nu lovesc o altă mașină cât mă rotisem de-a latul întregii autostrăzi? Ce s-ar fi întâmplat cu mine dacă nu ar fi venit acel străin? Aș fi ajuns mutilată într-un salon de terapie intensivă al unui spital de pe Hilltop? Aș fi murit?

Mi se întorcea stomacul pe dos ori de câte ori mă gândeam la câinele de la care pornise tot lanțul de evenimente. O faptură speriată, neputincioasă, pe care o omorâsem cu gesturile mele prosteste – făcute, ce ironie tristă, cu intenția de a o salva. Oare suferise? Speranța mea era că nu. Dar nu reușeam să mi-o scot din minte. Săptămâni întregi după aceea încă vedeam lipite de asfalt smocuri din blana încăl-cită, portocalie, când traversam podul peste râul Puyallup.

Însă, pe măsură ce trecea timpul, a pus stăpânire pe mine un nou chin. Nu ținea atât de emoții, cât de intelect. Nu puteam să-mi mai alung din minte întrebările legate de salvatorul meu și de gestul lui neverosimil.

Desigur, el nu era unic. Salvări eroice se tot petrec din când în când. Carnegie Hero Fund îi răsplătește în fiecare an pe unii dintre ei. Oricine a auzit știri despre cineva care a sărit într-un râu ca să salveze un copil de la înec ori s-a repezit într-o clădire în flăcări ca să scoată de acolo o bătrână. Însă asemenea povești rămân oarecum îndepărtate și anemice. Atunci când le citești, îți vine ușor să treci cu vederea riscurile și suferința înfruntate de salvator – apele iuți și înghețate ale râului, dogoarea și şuierul flăcărilor – și simțămintele pe care trebuie să le fi trăit. Majorității oamenilor, chiar și celor care își pot imagina acele scene în culori vii, le vine greu să-și imagineze ce trebuie să le fi trecut prin minte salvatorilor, din cauza ciudățeniei hotărârii lor. Ce sentimente aveau? Le era teamă? Dacă da, cum își învingeau frica pentru a acționa atât de curajos? Consider că dificultatea de a înțelege o decizie de

asumare a riscului de a suferi ori chiar dispărea în vederea salvării unui străin ar putea să ne tenteze să considerăm mintea capabilă să ia o asemenea decizie ca pe o cutie impenetrabilă, îndepărtată și incognoscibilă, în felul ei fundamental diferită de mințile noastre, ale celorlalți.

Mă vedeam prinsă în aceeași capcană ca toți ceilalți. Nu reușeam să-mi închipui cum aș putea lua aceeași hotărâre ca salvatorul meu – să optez, într-o fracțiune de secundă, să-mi pun în joc viața pentru salvarea unui necunoscut. Impenetrabilitatea rezultatului final făcea la fel de impenetrabil și procesul mintal care declanșează acțiunea. Era o problemă fără nicio soluție, fără măcar cu un indiciu unde anume ar putea să existe soluția și, indiferent de câte ori le-am sucit pe toate din nou în minte, părea că nu ajung nicăieri.

Însă s-a întâmplat ca viața mea să ia o întorsătură care a început să mă poarte spre un răspuns. Cu un an mai înainte intrasem la Dartmouth College într-un program de studii premedicale, împreună cu mulți alți studenți din grupa mea. O alegere cât se poate de nepotrivită. Curând m-am văzut luptându-mă să rămân trează chiar la prima prelegere din cursul premedical de biologie. La cea de-a doua am recurs la stratagema unui coleg și am luat cu mine o pungă de Cheerios și vreme de o oră am mâncat câte un unul la fiecare câteva secunde, ca să nu adorm. A funcționat, dar mi-am dat seama că era zadarnic. Ce căutam într-un domeniu care mă plectisea de moarte?

Din fericire, în acel semestru mă înscriisesem și la un curs introductiv în psihologie. M-am simțit cucerită de la prima oră. Nu a rămas nepusă nicio întrebare despre ce înseamnă să fii o ființă omenească dintre cele pe care mi le pusesem și multe altele la care nu mă gândisem: ce este conștiința? Cum percepem culorile? De ce uităm? Ce este dorința sexuală? De unde vin emoțiile? Parcă îl văd și acum pe Robert Kleck, profesorul meu, impozant precum

Dumbledore, străbătând intervalul dintre pupitre în sus și în jos, punând întrebări de genul: „Să fie adevărat că persoanele înalte au mai mult succes în viață?”, după care făcea o pauză dramatică.

Ei bine, oare așa să fie??, mă frământam eu, de la înălțimea mea de un metru și jumătate. (Da, au mai mult succes.)

Am citit pe nerăsuflăte tot manualul, umplându-l de sublinieri și de semne de exclamare și de stelute pe aproape fiecare pagină, în toate locurile pe care doream să le memorez. Mai târziu am marcat o pagină întreagă. În ea se vorbea despre cum să le înveți pe maimuțe limbajul semnelor și, citind-o, am avut o revelație: cercetarea psihologică putea fi remunerată – oamenii pot să trăiască de pe urma acestei ocupații. Am hotărât că asta trebuia să fac și eu.

În 1999 am pus în aplicare această decizie. M-am mutat la Somerville, Massachusetts, ca să încep programul doctoral de psihologie socială de la Harvard University. Programul (fostul Departament de Relații Sociale) este găzduit de un turn de fildeș la propriu – un adevărat far al științelor comportamentale, înalt de cincisprezece etaje, din piatră albă, numit William James Hall, care domină clădirile din jur de la Cambridge. Poartă numele celui care a întemeiat departamentul, considerat de mulți și fondatorul psihologiei moderne. Printre studenții săi s-au numărat Theodore Roosevelt și Gertrude Stein. James a fost primul dintr-o serie de mari psihologi care au lucrat la Harvard; printre ei, B.F. Skinner și Timothy Leary, lider al mișcării *counterculture* din anii 1960 și promotor al LSD-ului. Nu toți profesorii de la Harvard au fost străluciți. Poate cel mai infam dintre toți alumnii departamentului a fost Henry Murray, cel care între anii 1950 și 1960 a desfășurat o serie de experimente mergând până la limita abuzului, cu scopul de a determina reacția la stres din timpul

interogatoriilor, despre care unii afirmă că au fost susținute de CIA. Subiecții acestor cercetări au fost douăzeci și doi de studenți de la Harvard, dintre care unul, Ted Kaczynski, avea să devină Unabomber.¹

Toate astea rămăseseră de domeniul unui trecut îndepărtat când am început cercetarea postuniversitară cu doi profesori care nu își maltrataseră în viața lor studenții, Nalini Ambady și Daniel Wegner. Ambii se numărau printre cei mai mari psihologi sociali ai vremurilor lor, din motive cât se poate de diferite.

Faima lui Wegner se întemeia pe originalitatea ideilor sale. Una dintre ele m-a ajutat în mod esențial să pricep, dacă nu altruismul în sine, cel puțin de ce nouă, celorlalți, ne vine atât de greu să-i înțelegem pe altruști și avem tendința să-i plasăm într-un compartiment psihologic care ne izolează de experiența și de personalitatea lor autentică.

Wegner a explorat, împreună cu studentul său Kurt Gray, un fenomen numit de ei „distribuirea rolului moral”.² Ideea este că îi împărțim în mod automat și inconștient pe ceilalți în două categorii: „agenți” morali și „pacienți” morali. Agenții sunt cei care fac fapte morale ori imorale – salvează sau jefuiesc pe cineva. Iar pacienții sunt destinatarii acelor fapte – fiind salvați sau jefuiți. Agenții sunt actorii, iar pacienții, cei asupra cărora se acționează.

Deoarece agenții morali, buni sau răi, sunt persoane active, ne concentrăm asupra capacității lor de planificare și autocontrol și le atribuim mai multe asemenea calități. Asta înseamnă că îi considerăm pe salvatori mai capabili

¹ Alston Chase, „Harvard and the Making of the Unabomber”, *The Atlantic*, iunie 2000 (n.a.).

² Kurt Gray și Daniel M. Wegner, „Moral Typecasting: Divergent Perceptions of Moral Agents and Moral Patients”, *Journal of Personality and Social Psychology* 96, nr. 3, 2009, 505–520 (n.a.).

de planuri, de autocontrol și de gândire complexă decât o persoană medie. La fel și hoții. Rezultatul acțiunilor lor poate fi diferit, însă și eroii și antieroi se pricep să planifice și să joace un rol. Distribuirea rolului funcționează și invers. Persoanelor considerate capabile de capacitatea de a face planuri și de autocontrol li se atribuie și mai multă autoritate morală. De aceea afirmăm că adulții au mai multă autoritate morală decât copiii și este și motivul pentru care credem că este echitabil ca un adult să fie pedepsit mai aspru decât un copil pentru comiterea aceleiași fapte.

În schimb, nu le acordăm agenților morali mai mult credit și în alte privințe. Pentru ei, reversul este că oamenii consideră că ar avea mai puțin din ceea ce Gray și Wegner numesc „experiență”: emoții din categoria fricii și bucuriei și senzații cum ar fi cea de durere sau de foame. Asta deoarce credem că cele două categorii, agenții și pacienții morali, nu s-ar suprapune și le acordăm pacienților întreaga experiență. Pacienții sunt cei cărora li s-a întâmplat ceva bun sau rău, prin urmare ne concentrăm asupra temerilor și ușurării copilului salvat sau asupra tristeții și furiei proprietarului de magazin jefuit. În schimb, trăirile eroului care a plănuț și a dus la îndeplinire salvarea copilului sau trăirile tâlharului care a jefuit magazinul sunt lăsate deoparte. Această viziune binară a unei lumi de agenți și pacienți morali, identificabilă încă din vremea lui Aristotel, atribuie salvatorilor eroi o enormă voință și mult control – în schimb, mai puține trăiri.¹

Aceste stereotipuri funcționează grozav în desenele animate și în filmele de acțiune, în care eroii sunt puși într-o postură stoică și nepăsătoare. Supereroii din categoria

¹ Cynthia A. Freeland, „Aristotelian Actions”, *Noûs* 19, nr. 3, 1985, 397–414 (n.a.).